

Ahi Evran ve Ahilik Teşkilatının Emine Işınsu'nun Tasavvufi Romanlarındaki Yeri¹

Öğr. Gör. Dr. Ece SERRİCAN KABALCI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Türk Dili Bölümü

eceserrican@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3050-1717

Özet

Ahiliğin kurucusu, Ahi Evran ismiyle tanınan, İran'ın Hoy şehrinde doğan Şeyh Nasîrüddin Mahmûd'tur. Ahilik, Anadolu'nun vatan toprağı hâline gelmesinde ve Osmanlı Devleti'nin kurulmasında etkili olan oluşumlardan biridir. İslami-tasavvufî düşünüş ve yaşayışın geçerli olduğu Ahilik teşkilatı, 18. yüzyıldan sonra esnaf ve sanatkârlar birliğı olarak anılmıştır. Doğruluk, güven, cömertlik ve yiğitliğin esas alındığı Ahilik teşkilatı; toplum içerisinde düzen oluşturduğu, ekonomik hayatı yönlendirdiğı, birlik ve beraberliğı geliştirdiğı için Anadolu'da yaygınlaşmıştır.

Cumhuriyet dönemi kadın yazarlarından olan ve ağırlıklı olarak roman türünde eser veren Emine Işınsu, tasavvufî roman-menkıbe roman olarak adlandırılan eserler de kaleme almıştır. Tasavvufî romanları arasında yer alan *Hacı Bayram* ve *Hacı Bektaş* adlı eserlerinde, Ahi Evran'a ve Ahilik teşkilatına yer vermiştir. Emine Işınsu, *Hacı Bayram*'da; Ahilerin meziyetleri, askerî başarıları, ekonomik hayattaki rolleri ve Ahilik teşkilatının işleyişi hakkında bilgi aktarmıştır. *Hacı Bektaş* adlı romanında ise, Ahi Evran'a bir roman kişisi olarak yer vermiştir. Ayrıca her iki romanda da, Anadolu Bacıları olarak bilinen Bâciyân-ı Rum'dan bahsetmiştir. Bu çalışmada, Emine Işınsu'nun *Hacı Bayram* ve *Hacı Bektaş* adlı romanlarında, Ahilik teşkilatını hangi yönleriyle okuyucuyla buluşturduğu ve Ahi Evran'ı bir roman kişisi olarak nasıl

¹ Bu çalışma, 29-31 Ekim 2021 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen 10. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu'nda yazar tarafından sunulan bildirden geliştirilmiştir.

kurguladığı araştırılmıştır. Elde edilen veriler, metin içerisinde alıntılar hâlinde aktarılmış, Ahi Evran ve Ahilik hakkında tamamlayıcı bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahi Evran, Ahilik, Bâciyân-ı Rum, Emine Işinsu, roman.

Ahi Evran and Akhism in Emine Işinsu's Sufistic Novels

Abstract

The founder of the Akhism is Sheikh Nasîrüddin Mahmûd, known as Ahi Evran, who was born in Hoy, Iran. Akhism is one of the formations that were effective in making Anatolia the homeland and the establishment of the Ottoman Empire. The Ahi organization, where Islamic-mystical thinking and living is valid, was called the union of tradesmen and craftsmen after the 18th century. The Ahi organization, based on honesty, trust, generosity and bravery; has become widespread in Anatolia because it creates order in the society, directs the economic life, and develops unity and solidarity.

Emine Işinsu, who is one of the women writers of the Republican period and who mainly works in the genre of novel, has also written works called mystical novels-legendary novels. In her works called *Hacı Bayram* and *Hacı Bektaş*, which are among the Sufistic novels, she included Ahi Evran and the Ahi organization. Emine Işinsu conveyed information about the good virtues, their military success, their role in economic life and the functioning of the Ahi organization in *Hacı Bayram* novel. In her novel, *Hacı Bektaş*, she included Ahi Evran as a character of the novel. She also mentioned Bâciyân-ı Rum, known as Anatolian Women, in both novels. In this study, it has been researched that which ways Emine Işinsu brought the Ahi organization together with the reader and how she fictionalized Ahi Evran as a novelist in her novels, *Hacı Bayram* and *Hacı Bektaş*. The data obtained were transferred in the form of quotations in the text, and complementary information was given about Ahi Evran and Akhism in the novels.

Keywords: Ahi Evran, Akhism, Bâciyân-ı Rum, Emine Işinsu, novel.

Giriş

Ahi Evran ve Ahilik Teşkilatının Emine Işinsu'nun Tasavvufî Romanlarındaki Yeri

Edebiyatın her türünde eser vermiş bir kişi olan Emine Işinsu, tanınmış yazarlardan Halide Nusret Zorlutuna'nın kızıdır. Ancak annesinin şöhretinden yararlanmak istemediği için ismi Işinsu'nun önüne göbek adı olan Emine'yi ekleyerek sanat dünyasına adım atar (Çınarlı, 1976: 46). *İnsanlar* başlıklı ilk şiiri ile başlayan yazı hayatı; hikâye, tiyatro, fıkra ve roman türlerinde kaleme aldığı eserlerle devam eder. 1963 tarihli *Küçük Dünya* romanı ile sanat ödülü alır. *Azap Toprakları* (1969), *Ak Topraklar* (1971), *Sanıcı* (1975), *Tutsak* (1975), *Çiçekler Büyür* (1979) ve *Canbaz* (1982) adlı romanları Türklerin farklı coğrafyalarda verdikleri mücadeleleri işlediği eserleridir (Özkan, 1982: 44-47). Bu romanlarını sırasıyla *Kaf Dağı'nın Ardında* (1988), *Atlıkarınca* (1990), *Cumhuriyet Türküsü* (1993), *Nisan Yağmuru* (1997), *Havva* (1999), *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri* (2002), *Bukağı* (2004), *Hacı Bayram* (2005), *Hacı Bektaş Veli* (2008) ve *Bir Aile* (2013) romanları izler (Öksüz, 2020a: 15-16).

Yunus Emre'yi anlattığı *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri* (2002), Niyâzî Mısıri'nin hayatını ele aldığı *Bukağı* (2004), Hacı Bayram Veli'yi merkeze alan *Hacı Bayram* (2005) ve Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerini işlediği *Hacı Bektaş* (2008) adlı romanları Emine Işinsu'nun tasavvufî roman serisini oluşturur. Tasavvufu ele aldığı bu dört romanda, tarihî bir arka plan içerisinde tasavvuf büyüklerinin hayatlarını anlatır. Tasavvufun temel ilkeleri çerçevesinde mutasavvıfların öğretilerini, kâmil insan olma yolunda geçtikleri mertebeleri, çektikleri sıkıntıları roman türünün unsurlarını kullanarak kurgular.

Tarih bilincine ve Türk tasavvuf geleneğine bağlı olan Emine Işinsu, evrensel değerler arasında gördüğü tasavvufu romanlarına taşır. Bu anlayışla kaleme aldığı dört romanında dergâh oduncusu/marangoz Yunus Emre, mum imalatçısı Niyazi, medrese müderrisi Bayram ve rençper Bektaş portrelerini okuyucunun karşısına çıkarır (Bice, 2012: 115-116).

Yaşamının son yıllarında Alzheimer hastalığı ile savaştan Emine Işinsu, Ahi Evran'ın hayatını da yazmak ister. Bu isteğini hatıralarında, “Bu günlerde, benim meşgul olduğum konu: Ahi Evran'ın hayatı...” diyerek belirtir. Eşi İskender Öksüz'ün aktardığına göre Ahi Evran hakkında topladığı kaynaklar üzerinde çalışan Emine Işinsu, onun hayatını yazmayı iki kez dener. Ancak yazdıklarını okuduktan sonra beğenmez. Eşine dönerek, “Güzel kelimelerimi bulamıyorum.” der (Öksüz, 2020b: 87). Onun yarım kalan bu isteğinin izlerini *Hacı Bayram* ve *Hacı Bektaş* adlı romanlarında görmek mümkündür.

Hacı Bayram'ı yazarken türbe ziyaretleri yapıp içten içe Hacı Bayram Veli ile konuştuğunu dile getiren Emine Işınsu, bu romanını severek yazdığını belirtir (Işınsu, 2020: 72). 14. yüzyılın ilk yarısında Ankara'da bulunan Solfasol (Zülfazl) köyünde doğan Hacı Bayram Veli, Bayramiyye'nin piri olarak kabul edilir (Azamat, 1996: 443). Romanda müderris Numan'ın Allah yoluna baş koyarak Hacı Bayram adını almasına, Şeyh Hamîdüddîn Aksarayî'nin yani Somuncu Baba'nın müridi olmasına, dönemin padişahı II. Murat ile yaşadıklarına ve hakkında anlatılan menkıbelere yer verilir.

1228 senesinde Hacı Bektaş'ın Sulucakarahöyük'e gelmesiyle başlayan *Hacı Bektaş* adlı roman; tekkenin kurulmasını, müritlerin yetiştirilmesini, "Kadıncık" olarak tanınan İdris'in kızı Fatma'nın Hacı Bektaş Veli ile olan evliliğini konu alır. Romanda Bektaşiliğin esaslarını oluşturan sevgi, doğruluk, dürüstlük, iyi ahlak ve hoşgörü gibi meziyetler ön plana çıkarılır.

Emine Işınsu'nun tasavvufî eserleri incelendiğinde; biyografik verilerden hareket eden yazarın, mutasavvıfların hayatlarını roman türünün sınırları içerisinde tekrar kurguladığı görülür. Yazar bunu yaparken mutasavvıfları hem tarihî-menkıbevi yönleriyle hem de hayat içerisinde üstlendikleri rollerle okuyucuya sunar. Tarihî arka plan gözetilerek kaleme alınan romanlarda dönem içinde faaliyet gösteren teşkilatlara ve dönemin velilerine de yer verilir. *Hacı Bayram*'da Ahilik teşkilatına dair bilgilere rastlanırken; *Hacı Bektaş*'ta, Hacı Bektaş'ın sayıp sevdiği bir kişi olarak Ahi Evran roman içinde yer bulur. Bu çalışmada, Emine Işınsu tarafından yazılan iki tasavvufî romanda Ahilik düşüncesinin nasıl ele alındığı, Ahi Evran'ın hangi yönleriyle tanıtıldığı araştırılmıştır. Elde edilen veriler alıntılar şeklinde metin içerisinde verilmiş, Ahilik ve Ahi Evran hakkında açıklayıcı bilgiler sunulmuştur.

1. Ahi Evran Kimdir?

Anadolu'da Ahiliğin kurucusu olarak bilinen ve İran'ın Hoy şehrinde doğan Şeyh Nasîrüddin Mahmûd (ö. 1262), sonraları Ahi Evran (Evren) ismiyle anılmıştır. İslami-tasavvufî düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak iş yerlerinde usta, kalfa ve çırak ilişkilerini ve ekonomik hayatı düzenleyen Ahiliğin Anadolu'da kurulup gelişmesinde Ahi Evran'ın büyük rolü olmuştur (Kazıcı,

1988: 540). Ahi Evran bir süre Denizli, Konya ve Kayseri’de ikamet ettikten sonra Kırşehir’e yerleşmiş ve ölümüne kadar burada yaşamıştır (Şahin, 1988: 529).

Debbağların Piri ve otuz iki çeşit esnaf ve sanatkârın lideri olarak bilinen Ahi Evran; Anadolu’da Türk-İslam medeniyetinin oluşmasında, sonrasında Osmanlı Devleti’nin kurulmasında en önemli rolü oynayan Ahi teşkilatının kurucusudur (Bayram, 1978: 24). Ahi Evran, 1206 yılında sonradan kayınpederi olan Evhadüddin Kirmânî ile Anadolu’ya gelerek Kayseri’ye yerleşir ve debbağlık yani dericilik ile uğraşır. Moğol saldırısı üzerine Anadolu’ya gelen esnaf, sanatkâr ve tüccarları fütüvvetnâme denen tüzük kuralları içinde birleştirir. Böylece 13. yüzyılda Anadolu’da yardım ve dayanışma hâlinde bulunan 32 esnaf ve sanatkâr birliğinden oluşan bir örgüt kurulmuş olur. Ahiliğin Anadolu’da yayılması sonucunda göçebelikten yerleşik hayata geçiş hızlanır, sanat ve ticaret hayatında canlılık yaşanır, Türk esnaf ve sanatkârları arasında iş birliği ve yardımlaşma artar (Çağatay, 1982: 424-425).

Şeyh Nasirü’-d-din Mahmud’un menkıbevi adı “Evren”dir ve bu adın kendisine verilmesiyle ilgili rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere bakıldığında hepsinin “Evren”in, yılan/ejder anlamına göndermede bulunduğu görülür. Ahi Evran’ın gerek ilaç yapımında gerekse yılan derisini debbağlamadaki becerisinin bu adlandırma ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca debbağhanesinin mahzeninde yılan beslemesi de efsanelere kaynaklık etmiştir. Ahi Evran ve Hacı Bektaş’ın yılanı kırbaç olarak kullanmalarına dair anlatılan menkıbeler de yılan derisinin debbağlandığını düşündürmektedir (Bayram, 2018: 90-92). Ahi Evran’ın adıyla ilgili anlatılan rivayetler şunlardır:

1. Ahi Evren katıldığı savaşta (Bedir Savaşı) düşmana yılan gibi saldırdığı için bizzat Hz. Peygamber kendisine “Evren” (yılan) demiştir. Sonra da ona Ahi üniforması giydirerek Diyar-ı Rum’a (Anadolu’ya) göndermiş ve böylece kendisine Ahi Evren denir olmuştur.
2. Kayseri’de kurduğu debbağ atölyesinin mahzeninde yılan beslediği için kendisine Evren denmiştir.
3. Bir rivayette de Ahi Nâsirü’-d-din, Kırşehir’e gelince halk bir yılanın kendilerine musallat olduğunu, onun korkusundan işlerine gidemediklerini bildirmişler, o da bu yılanı kendisine muti kılmış ve bu yüzden ona Evren denmiştir.

4. Bir inanışa göre de Ahi Evren'in ölümü bir yılan donuna girip bir kayanın dibine girmek şeklinde olmuş, türbesi de bu kayanın üzerine inşa edilmiştir. Menakıb-nâmelerde de onun ejder donuna girdiği sık sık söz konusu edilmiştir. (Bayram, 2018: 90-91)

Türk efsanelerinde geçen bir hayvan donuna girme motifi, şekil değiştirmeyi ifade eder. Bir cismin, birden fazla görünüşle ortaya çıkabilmesi anlamında kullanılır. Örneğin bir insan; bir eşya, bitki ya da hayvan biçimine girebilir (Ocak, 2010: 206). Bu motif, Ahi Evran'a dair anlatılarda yılan şeklinde tezahür etme şeklinde kullanılır.

Ahi Evran ile ilgili anlatılan birçok efsane, yazılı kaynakların dışında yüzyıllardır sözlü gelenek içerisinde de yerini almıştır. Bu anlatılardan biri, Ahi Evran'ın bir deri ustasının yanında çırak olarak işe başlamasını anlatır. İyi gitmeyen işleri yüzünden kıt kanaat geçinmekte olan usta ve çırak, bir gün kendilerine gelen bir siparişi kabul eder. Ancak depolarında işlenecek kadar deri bulunmaz. Ustası, Ahi Evran'ı depoda olan deriyi getirmeye yollar. Ahi Evran depoya inip derileri teker teker yukarı atmaya başlar. Ustası, bu deri yığını karşısında hayrete düşer ve onu durdurur. Ahi Evran, "Usta sen eğer "Dur!" demeseydin, ben burayı arş-ı âlâya kadar deriyle dolduracaktım." der. Bunun üzerine ustası, onun ermiş biri olduğunu anlar. Bir başka anlatıda, bir deri tüccarı çok miktarda sipariş vermek ister, ancak esnaf bu işi yetiştiremeyeceğini bildiğinden kabul etmez. Ahi Evran ise, "Bir çaresine bakarız, yarın gel." der. Ertesi gün gelen tüccar tüm siparişlerinin hazırlandığını görür, bu işe akıl sır erdiremez. Farklı bir anlatıda ise, Kırşehir'in merkezindeki Terme Kaplıcası'nın oluşumu ile ilgili bilgi verilir. Efsanede, soğuk bir kış günü müritleriyle dolaşmaya çıkan Ahi Evran'ın, abdest suyu arayan müritlerini görünce esasını büyük bir kayanın dibine vurduğu ve buradan su çıkardığı anlatılır. Daha sonra bu kayanın dibine bir kaplıca yapılı ve hastalara şifa dağıtılır (Köksal, 2011: 47-49).

2. Ahilik Teşkilatı

Ahiliğin teşkilatlanma sürecinde birçok faktör etkili olmuştur. Anadolu'da Ahi anlayışının ortaya çıkışı hakkında ileri sürülen tezlere bakıldığında farklı yorumlara rastlamak mümkündür. İlk tez, Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra yerli sanatkâr ve tüccarlar karşısında tutunabilmeleri için

kendi aralarında bir teşkilat kurmaları sonucunda Ahiliğin ortaya çıktığıdır. İkinci tez, Anadolu'da birbirleriyle çatışan grupların uzlaşmasını sağlamak, kuşatıcı değerler meydana getirmek ve huzurun sağlanmasına yardımcı olmak düşüncesiyle Ahiliğin kurulmuş olmasıdır. Üçüncü tez, tasavvufî gelenek içerisinde sufilerin ortaya koyduğu çaba ve gayretle bu oluşumun ortaya çıktığıdır. Bu çaba sonucunda paylaşım kültürü, dayanışma ruhu, mesleki donanım gibi temel esaslar ön plana çıkarılmıştır. Diğer önemli bir tez ise; bu anlayışın inanç, ibadet, meslek ve ahlak esaslarının yazıldığı fütüvvetnâmelerin Ahiliğin devamını sağlamış olmasıdır (Ayış, 2019: 101-102).

Arapça “kardeşim” anlamına gelen “ahî” kelimesinden türetilen Ahilik sözcüğü, Anadolu'da teşkilatlanmış bir oluşumdur. Ahiliğin kurulmasında fütüvvet teşkilatının büyük etkisi vardır. İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren görülmeye başlanan fütüvvet oluşumlarının içinde 9. yüzyıldan itibaren esnaf birlikleri ortaya çıkmıştır. Esnaf ve sanatkârlar arasında yaygın olan fütüvvet ülküsü, Türklerin İslamiyet'i kabul edip Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren yiğitlik, cömertlik ve kahramanlık özellikleriyle zenginleştirilmiştir. Her devirde ve bölgede, Ahiliğin belirleyicisi olan İslami-tasavvufî düşünüş ve yaşayış geçerli olmuştur (Kazıcı, 1988: 540).

Ahilik, Türkçe'de “akı” (Divanü Lügat'it Türk'te) yani cömert ve eli açık anlamında kullanılır. Anadolu'nun vatan toprağı hâline gelmesinde ve Osmanlı Devleti'nin kurulmasında büyük rol oynayan bu oluşum, terim olarak 18. yüzyıldan sonra esnaf-sanatkâr birliği anlamında kullanılmaya başlanır. Türk-İslam medeniyetinin bir ürünü olarak Anadolu'da ortaya çıkan Ahiliğin dayandığı üç ana kaynak: 1. İslam dininin yapıcı, dönüştürücü ve değiştirici özellikleri, 2. Türklerin Türkistan'dan getirdikleri kültür özellikleri ve yaratılışlarında var olan unsurlar, 3. Yaşanılan coğrafyalardan (İran ve Anadolu) alınan kültürdür. Öte yandan Ahiliğin ortaya çıkmasında İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve peygamber sünnetine dayanan “fütüvvetnâme”ler etkili olmuştur (Ceylan, 2012:12-13).

Arapça bir kelime olan “fütüvvet”; cömert, yiğit, delikanlı ve gözü pek anlamlarına gelen “feta” kelimesinden türemiştir. İdeal insan tipini ifade eden “feta”; feragat sahibi ve güzel huylu olmak, bağışlayıcı olmak, başkalarının yardımına koşmak ve Allah yolunda nefsinin hakir tutmak gibi anlamlar taşır (Bayram, 2016: 52). Ahiliğin esaslarını, ahlak ve ticaret kurallarını içeren nizamnamelere fütüvvetnâme adı verilir. Fütüvvetnâmelere göre, teşkilât mensuplarında bulunması gereken özellikler vefa, doğruluk, güven, cömertlik, alçak gönüllük, yakınlarını doğru

yola sevk etme, affedici olma ve tövbedir. Alkol, zina, yalan, gıybet, hile gibi davranışlar ise meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdir. Teşkilâta girecek kimse ilk önce bu kitaplarda belirtilen dinî ve ahlaki emirlere uymak zorundadır. Sonrasında mesleki ehliyet ve liyakat çerçevesinde Ahilik birliği içinde yükselmek mümkündür (Kazıcı, 1988: 541).

Fütüvvetnâmeler, insan hayatını 740 kurala bağlamış; bu kurallardan ne kadarını, hangi derecede olanların bilmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. Ahiliğe katılmış herkesin bu edeplerden 124 tanesini bilmesi gerektiği, ortalama bir insanın da uyması gereken kurallar olduğu belirtilerek bu maddeler şu şekilde sıralanmıştır: Helal kazanç için çalışmak, ilim sahibi olmak, edepli olmak, güzel ahlak sahibi olmak, namazı vaktinde kılmak, içki içmemek, zinaya yaklaşmamak, kumar oynamamak, yalan söylememek, iffetli olmak, ayıp örtücü olmak, arkadaşını iyi seçmek, batıl şeyleri terk etmek, halka yemek yedirmek, güler yüzlü olmak, kötü nazarla bakmamak, avret yerlerini örtmek, çarşı pazar adabına uymak, alışveriş adabına uymak, bir meslek sahibi olmak, hastanın hâlini sormak, taziyeye gitmek, kabir ziyareti yapmak, mescit adabına uymak (Ceylan, 2012: 80).

3. Emine Işinsu'nun *Hacı Bayram ve Hacı Bektaş Adlı Romanlarında Ahilik ve Ahi Evran*

Emine Işinsu'nun 2005'te yayımlanan *Hacı Bayram* adlı romanında, daha sonra Hacı Bayram olarak anılacak olan Numan'ın ilk öğretmeni aynı zamanda Ahi şeyhi olan İzzeddin Baba'dır. İzzeddin Baba, Ahiliğin prensiplerini anlatırken diğer tarikatlardan farklı özelliklere sahip olduklarını dile getirir. Ahi şeyhlerinin gerektiğinde savaşa giren, idarecilik yapan ve politikaya karışan kişiler olduğunu belirtir (Işinsu, 2018: 31). Ahilerin romanda da vurgulanan çok yönlü kişilikleri, Moğollara karşı kazandıkları başarıları, ekonomik hayata hâkim olmaları ve askerî alandaki tecrübeleri bu teşkilatın Anadolu coğrafyasında etkili olmasını sağlamıştır (Cebecioğlu: 2020: s. 4-5)

Romanda Hacı Bayram Veli, Ahi şeyhi olmak isteyen kardeşi Murad ile sohbet ederken teşkilatın işleyişi hakkında kendisine sorular sorar. Kitabın bu bölümünde Ahilik hakkında bilgi verilir. İç anlamı, Yüce Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak olan Ahiliğin; Anadolu'da, esnaf ve zanaatkârlar birliğine verilen isim olduğu belirtilir. Ahiliğin, bu kuruluşlara eleman yetiştiren, kurumların

Ahi Evran ve Ahilik Teşkilatının Emine Işınsu'nun Tasavvufî Romanlarındaki Yeri

işleyişini düzenleyen ve kontrol eden bir teşkilat olduğu anlatıldıktan sonra fütüvvetle olan ilgisi açıklanır. Teşkilata üye olan esnaf ve zanaatkarların; soy temizliği, yiğitlik, mertlik, doğruluk ve dürüstlük anlamına gelen fütüvvet sahibi olmaları gerektiği vurgulanır. Sevgi ve saygının egemen olduğu teşkilatta, herkese karşı dürüst olmak, samimi davranmak, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmak esastır (Işınsu, 2018: 158-159).

Ahiliğin esaslarını oluşturan üç açık ve üç kapalı şeyin ne olduğu, Hacı Bayram Veli ve kardeşi Murad arasında geçen konuşmada anlatılır. Açık üç şey; el açıklığı yani cömertlik, kapı açıklığı yani konukseverlik ve sofraya açıklığıdır. Kapalı olanlar ise; göz, kimseye kötü bakmamak ve kimsenin ayıbını görmemek, dili kapalı olmak yani kötü söylememek, üçüncüsü de beli bağlı olmak yani kimsenin ırzına göz dikmemektir (Işınsu, 2018: 160).

Ahiliğin, Anadolu'nun genç Türk kızlarını teşkilatlandırdığı Bâciyân-ı Rum adı altında bir kolu da bulunur. *Hacı Bayram* adlı romanda, Hacı Bayram Veli'nin kızı Hayrünnisa, bu teşkilatın bir üyesidir. Onun üyeliği dolayısıyla romanda Bâciyân-ı Rum hakkında bazı bilgiler verilir. Anadolu Bacıları'nın kurucusu ve ilk liderinin Kadın Ana diye anılan Fatma Bacı olduğu söylenir. Kuruluşun faaliyetleri dokumacılık -halı ve kumaş-, tülbent bezi imalatçılığı ve örgü işleri üzerinedir. Ayrıca Ahi tekkelerindeki misafirlerin ağırlandıklarından da Bâciyân-ı Rum üyeleri sorumludur. Dinî ve kültürel hayat içerisinde ise kadınlar, tarikat disiplini içinde sema ve sohbet meclislerinde de bulunabilmektedir (Işınsu, 2018: 313).

Âşıkpaşazâde, “Tevârih-i Âl-i Osmân” adlı eserinde Anadolu Selçukluları devrinde Türkmenler arasındaki sosyal zümreleri “Gaziyan-i Rum” (Anadolu Gazileri), “Ahiyan-i Rum” (Anadolu Ahileri), “Abdalan-i Rum” (Anadolu Abdalları) ve “Bacıyan-i Rum” (Anadolu Bacıları) şeklinde dörde ayırır. Hacı Bektaş'ın Anadolu Bacıları'nın ileri gelenleri olan “Hatun Ana”ya bağlılığından söz eder. *Hacı Bektaş Vîlayetnâmesi*'nde de bu Bacı'nın adı “Fatma Bacı”, “Fatma Ana”, “Kadıncık Ana” ve “Kadıncık” olarak geçer. (Bayram, 1981: 57). Şeyh Evhadü'd-din el Kirmani'nin, Ahi Teşkilatı'nın kurucusu sayılan Ahi Evran Şeyh Nasirü'd-din Ebu'l-Hakayık Mahmud d. Ahmed el-Hoyi'nin hocası ve kayınpederinin, Bacıyan-ı Rum Teşkilatı'nın lideri Fatma Bacı'nın da babası olduğu kabul edilir (Bayram, 1981: 59). Neşet Çağatay da bu görüşe katılır ve Kadıncık Ana diye bilinen Fatma Bacı'nın Anadolu'da “Bacıyan-ı Rum” örgütünü kurduğunu zikreder (Çağatay, 1982: 432).

Bacıyân-ı Rûm², Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı tarafından Kayseri'de kurulmuş, oradan Anadolu'ya yayılmıştır. Fatma Bacı, Türkmen kız ve kadınlarını organize ederek örgü ve dokuma işleri yapmaya yöneltmiş, debbağlanan derileri işleme ve değerlendirme işine girmiştir. Bacıyân-ı Rûm üyeleri; Ahi zaviyelerinde kalanların yeme, içme ve barınmalarında eşlerine yardımcı olmuşlardır. Kadınlar; çadırcılık, keçecilik, oyacılık, dantelcilik, dokumacılık, örgücülük ve nakışçılık gibi alanlarda çalışmış; elde edilen ürünlerden giysiler dikmişlerdir. Ayrıca bu teşkilat, kadınlar için eğitim ve öğretim ocağı olmuştur (Ceylan, 2012: 36-37).

Bektaşî geleneğinde, 1481-1501 tarihleri arasında yazılmış olduğu tahmin edilen menâkıbnâmelerin en tanınmış *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'dir. Hacı Bektaş'ın hayatı ve eğitimi hakkında bilgi veren eserde; Türkmenler ve gayrimüslimler arasındaki faaliyetlere, dönemin siyasi otoriteleri ile olan ilişkilere yer verilir (Ocak, 1996: 472). İslam dininin hükümlerini esas alarak birlik-beraberlik ülküsünde yürüyen Hacı Bektaş Veli, bir mutasavvıf ve toplum önderidir. *Vilâyetnâme*'ye göre 1270 yılında hayata gözlerini yuman Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri yıllar içerisinde şekillenmiştir. Hacı Bektaş'ın öğretilerini benimseyenler tarafından ortaya çıkan oluşuma Bektaşilik adı verilmiştir (Güzel, 2009: 28-29). Velilerin, Kur'an ve hadis odaklı anlatılan kerametleri ile İslamiyet öncesinden kalan efsane ve mit motiflerini barındıran vilâyetnâmeler, tarikatlarda müritlerin yetiştirilmesine katkı sağlayan eserlerdir. XV. yüzyılda kaleme alınan *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'nde, Ahi Evran'ın Hacı Bektaş Veli ile olan yakınlığı da anlatılmaktadır (Duran, 2010: 130).

Hacı Bektaş Veli ve Ahi Evran arasında yakın bir ilişkinin olduğu ve birçok ortak noktada birleştikleri görülür. Öncelikle iki ulu şahsiyetin kökeni Türkmen olup Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelmişlerdir. Her ikisi de aynı dönemde ve benzer sosyo-kültürel özelliklere sahip bir

² Hatice Çubukçu, tarafından yazılan "Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri" başlıklı makalede yazar, Bâciyân-ı Rum tabiriyle Bektaşî kadınlarının işaret edildiği öne sürer. Yazara göre, Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazâde'nin sınıflandırdığı zümreler içinde; Gâziler, savaşçı sınıfı; Ahîler, zanaatkâr sınıfı; Abdallar, dervişleri; Bacılar da kadınlar zümresini temsil etmektedirler. "Bâciyân-ı Rum" tabirine Âşıkpaşazâde'nin tasnifi dışında hiçbir kaynakta rastlanmaz. Yazarın kendisi de eserinde bu oluşum hakkında herhangi bir bilgi vermez; ancak Bâciyân-ı Rum'un, Hacı Bektaş Veli ile olan bağlantısına dikkat çeker. Bu bilgilerden hareketle Çubukçu, söz konusu dönemde bir kadın faaliyetinden bahsedildiğini ancak eldeki kaynakların yetersiz olduğunu belirterek Bâciyân-ı Rum ile Ahi teşkilatı arasında organik bir bağ kurmanın yanlış olduğuna dikkat çeker. Ahi birlikleri içinde kadınların yer alıp almadığının bilinmediğini, birliğin kuruluş dönemine dair bilgilerin mevcut olmadığını belirtir. Âşıkpaşazâde'nin muhacirler içinde kadınlardan ayrı bir zümre olarak bahsetmesinde söz konusu dönemde hizmeti geçen tüm sufi hanımların etkisi olmakla beraber, kendisi Bâciyân-ı Rûm tabiriyle ağırlıklı olarak Bektaşî kadınlarını işaret ettiğini ileri sürer. Göçer Türkmen kadınlarının oluşturduğu bu topluluğun, Hacı Bektaş Veli'den aldıkları feyizle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması yönünde büyük hizmette bulduklarını savunur.

Ahi Evran ve Ahilik Teşkilatının Emine Işınsu'nun Tasavvufî Romanlarındaki Yeri

çevrede yaşamışlardır. Tasavvuf kültürü içinde yaşayan sufilerden olan Hacı Bektaş Veli ve Ahi Evran, yaşamları boyunca insanlara yol göstermişlerdir. Hacıbektaş'ta dergâhını kuran Hacı Bektaş Veli, Kırşehir'de bulunan Ahi Evran ile Kırşehir yakınlarındaki Gölpınar denilen yerde sürekli görüşmüştür (Yıldız, 2012: 197). *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'nde, Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran'ın birbirlerini çok sevdikleri ve Ahi Evran'ın bir sohbetinde, "Kim bizi şeyh edinirse onun şeyhi, Hacı Bektaş Hünkâr'dır." dediği aktarılmaktadır (Gölpınarlı, 2019: 49).

Emine Işınsu'nun Hacı Bektaş Veli'nin hayatını anlattığı *Hacı Bektaş* adlı romanında, Ahi Evran'a yer verilir. Hacı Bektaş, Sulucakarahöyük'e geldiğinde İdris adında biriyle sohbet eder. Sohbet esnasında İdris, Kırşehir'de Ahiliğin kurucusu olan Ahi Evran'dan bahseder. Hacı Bektaş da, Ahi Evran'ı tanıdığını ve buraya gelmeden önce kendisine misafir olduğunu anlatır. İdris, Ahi Evran hakkında duyduklarını şu şekilde dile getirir: "Bilir misin bu adam, zanaatçıları toplar, esnaftan toplar başına, onlara yol yordam gösterir, Allah rızasına birtakım kurallar koyar, işte onlar hem zanaatkâr hem de Allah yolundadırlar." (Işınsu, 2019: 12)

İdris'in bu sözleri, Ahilik teşkilatı hakkında verilen ilk bilgidir. İdris, Hacı Bektaş Veli ile bir süre sohbet ettikten sonra onu evine davet eder. Eve geldiklerinde İdris'in kızı Fatma onları karşılar. Fatma'nın -Hacı Bektaş Veli'nin kendisine verdiği isimle Kadıncık-, Ahi Evran'ın toplantılarına katılan bir kız olduğunu İdris şu sözlerle anlatır:

(...) Bâcıyân-ı Rum'dandır bizim kız, ayda bir kere ata atladığı gibi Kırşehir'e gider, oradaki toplantıya katılır; Ahi Evren'i dinler, sırasında bir görev verirler, bir iki gece hazretin karısının yanında yatıp kalkıp, görev neyse onu yapar; bunlar daha çok Asya'dan kopup gelen göçmenlerle ilgilidir, kadın kısmını misafir ederler, onların türlü dertleriyle uğraşırlar falan filan işte... Sonra gelir yatar mı diyeceksin, yok!.. Köyün kadını kızı, şu karşığı odaya toplayıp, hem onlara yedirir içirir, hem de dinlediklerini bir bir, kadınlara kızlara anlatır. Bu yüzden, buradan da kadınlar değil ama, birkaç kız Bâcıyân-ı Rum'a katıldı, hem beraberce gidip gelirler, iyi oldu. (Işınsu, 2019: 20)

Hacı Bektaş Veli'nin bu ziyareti, Fatma'yı değiştirir. Kendisini Allah'a yakınlaştıracak bir yol arayan Kadıncık, köyelerine inen bu nurdan faydalanmak ister ve Hacı Bektaş Veli'nin ilk müridi olur. Sevinç içinde kendisinde gerçekleşen değişimi düşünür. Bu esnada Ahi Evran'ın sözleri aklına gelir:

(...) Sonra aklına Ahi Evren geldi, gerçi ondan, kendisinin faaliyetlerine katılmış olmanın bir şeyh-mürüt ilişkisi olmadığını öğrenmişti, demişti ki: “Beni bir velî ile mukayese edersen olmaz, onun yaptıklarını ben beceremem, o kimse bir velîyse, ben mütevazı bir öğreticiyim, seni Yüce Çalap’a yakınlaştıramam ancak ahlakını temizleyebilir, sorumluluklarını öğretebilirim... Benim hedefim zanaatkârlara, esnafa, gördüğün gibi hanımlar dâhil gençlere doğru yolu, doğru yaşamayı, yardımlaşmayı, ticaretin güzel ahlakını öğretmektir, dikkat etmişsindir, bütün sohbetlerim bu minval üzerinedir. Böyle bir işte tabii ki, Yaratan’dan, onun kanunlarından, şeriattan bahsedeceğim, bu, olması lazım olandır. Daha ötelere geçmeye ehil değilim kızım. (Işınsu, 2019: 37-38)

Romanda yer alan bu bölümde, Ahi Evran’ın hedefleri hakkında bilgi verilir. Ahiliğin, esnaf ve zanaatkârlara yönelik iyi meziyetleri yücelten İslam kaynaklı bir oluşum olduğu vurgulanır. İlk hocası Ahi Evran’dan öğrendiklerini ve Hacı Bektaş Veli’nin öğretilerini, köydeki kadınlara anlatma görevi üstlenen Kadıncık, bir süre sonra Hacı Bektaş Veli ile evlenir ve bir oğlu olur. Ahi Evran, Kadıncık ve Hacı Bektaş Veli’nin bebeğinin doğumunu kutlamak için köye gelir. Bir ara Hacı Bektaş Veli’ye, Kırşehir Emiri Nureddin Caca’nın kendisini sevmediğinden bahseder. Hacı Bektaş Veli, emirin kendisini de sevmediğini duyduğunu söyleyince Ahi Evran, “Şeriatın nesi varmış ki, bunlar çekiştirip duruyorlar, diye kızarmış da, ama Mevlana Hazretleri’ne hayranmış!.. Bizler için keşke ölseler diye beddua edermiş!” (Işınsu, 2019: 114) diyerek haklarında duyduklarını anlatır.

Ahilerle Mevleviler arasındaki sürtüşmenin kökeni Türkistan’a kadar uzanır. Ahi Evran’ın Herat şehrinde hocalığını yapmış olan Fahreddin-i Râzi ile Mevlana’nın babası Bahaeddin Veled’in bu şehirde yaşadıkları anlaşmazlık Anadolu’ya aksetmiştir. Ayrıca bu duruma, Ahi Evran’ın şeyhi ve kayınpederi Evhadüddin Kirmani ile Mevlana’nın şeyhi Şems-i Tebrizi arasındaki anlaşmazlık da eklenmiştir. Şems-i Tebrizi’nin, Bağdat’ta Evhadüddin’in derslerine devam ettiği ancak tasavvuf anlayışının şeriat çerçevesinde kaldığını görünce yanından ayrıldığı bilinmektedir. Tüm bu yaşananlar sonucunda, Anadolu’ya gelen Ahi Evran ve Mevlana arasındaki görüş ayrılığı derinleşmiştir (Çağatay, 1982: 432-433).

Romanda, dönem içerisinde yaşanan anlaşmazlıklara göndermede bulunulduktan sonra Ahi Evran, kendisinin başına bir şey gelirse cenazesini Hacı Bektaş Veli’nin yıkamasını, onun dualarıyla

mezara inmeyi istediğini söyleyerek köyden ayrılır. Ahi Evran'ın köyden ayrılışının ardından zehirlenerek öldüğü haberi Hacı Bektaş Veli'ye ulaşır. Hacı Bektaş Veli, dostunu son yolculuğuna uğurlamaya giderken gözyaşları sel olur. Kırşehir'deki defin işlemleri sona erince Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran'ın müritleriyle konuşur, işin aslını öğrenmeye çalışır. Anlatılana göre tekkenin aşçısı ortadan kaybolmuştur. Her ne kadar o gece yemek yiyenlere bir şey olmadıysa da, sadece Ahi Evran'ın yemeğine zehir katıldığından herkes emindir. Emir Nureddin'in bu işte bir parmağı olduğu düşünülse de, ortada kanıt olmadığından herkes çaresizdir (Işınsu, 2019: 114-115).

Ahi Evran'ın ölümüyle ilgili anlatılan halk arasındaki söylencelerde yer alan, “Bu gün onun türbesi kazılacak olsa dahi kemiklerine tesadüf edilmeyecektir. Çünkü o normal bir insan gibi ölmüş değil, birdenbire gözlerden kaybolmuştur.” ifadesi ve Eflâkî'nin, onun cennet ehli'nin okuna hedef olarak öldüğünü söylemesi; Ahi Evran'ın savaş sırasında öldüğünü düşündürmektedir. Yine bir başka söylentide, Ahi Evran arkadaşları arasında bulunurken ejder olup bir taşın altına girmiştir. Bugünkü türbesi bu taşın bulunduğu yerde yapılmıştır (Bayram, 2004: 48). Romanda vurgulanan ve Ahi Evran ile Nureddin Caca arasında yaşandığı bilinen anlaşmazlıkların da ölümünde etkili olabileceği ihtimal dâhilindedir. Ahi Evran'ın dönemin yöneticilerinden hoşnut olmadığını ve onlara karşı isyankâr bir tutumda olduğunu, ömrünün sonlarında yazdığı “Âğâz u encâm” adlı eserinde, “Özellikle bu zamanın kurt tiynetli padişahları -kişilerin varisleri olsa bile- terekesine (miras) el koymaktadırlar. Şeriatın hükümleri büyük ölçüde kalktı. İslâm'dan sadece bir ad kaldı.” şeklinde dile getirmektedir. Ahi Evran'ın isyancıların arasına katıldığı ve Kırşehir'deki isyanı bastırmakla görevlendirilen, aynı zamanda Mevlânâ'nın müridi olan Moğol asıllı Kırşehir Emiri Nureddin Caca tarafından öldürüldüğü yani eceliyle ölmediği de düşünülmektedir (Bayram, 2004: 45).

Sonuç

Türklük ve İslamiyet konusunda önder şahsiyetlerden bir olan Ahi Evran tarafından temeli atılan Ahilik teşkilatı toplum içerisinde şu yönleriyle etkili olmuştur:

1. Göçebe Türkmenler meslek grupları gözetilerek bir çatı altında toplanmış, Anadolu'nun Türk ve Müslüman yurdu olmasında etki sağlanmıştır.

2. Meslek ehli olanların seçildiği bir sistem uygulanmıştır.
3. Dayanışma, kardeşlik ve iş birliği modeli benimsenmiştir.
4. Bir kadın teşkilatı olan Bâcıyân-ı Rum kurulmuştur.
5. Çalışma ve üretim esas alınarak ekonomik sistem kalkındırılmıştır.
6. Türk halkının millî karakterini oluşturan ahlak, kanaatkârlık, doğruluk, dürüstlük yardımseverlik, birlik ve beraberlik gibi meziyetler önemsenmiştir.

Hoşgörü, barış, sevgi, saygı, birlik ve beraberliği ön plana alan öğretileriyle yüzyıllardır insanoğluna ışık tutan Ahi Evran ve onun kurmuş olduğu Ahilik teşkilatı edebiyatın farklı türlerinde de işlenmiştir. Biyografik verilerden hareketle kaleme aldığı tasavvufî romanlarıyla dikkat çeken bir yazar olan Emine Işınsu; tasavvufî/menkıbevi romanları içerisinde yer alan *Hacı Bayram* ve *Hacı Bektaş* adlı eserlerinde Ahi Evran'a ve Ahiliğe yer vermiştir. Ahi Evran'ın Anadolu'daki faaliyetleri, Ahilik teşkilatının esasları, Anadolu Bacıları olarak bilinen Bâcıyân-ı Rum'un çalışma prensipleri roman kurgusu dâhilinde okuyucuya aktarılmıştır. Teorik bilgi vermek yerine tarihî gerçeklikler ve menkıbevi anlatılarla örülü bir anlatım benimseyen yazar, bu sayede geniş bir okuyucu kitlesine seslenmiştir.

Emine Işınsu'nun Ahi Evran ve Ahilik ile ilgili bir roman yazma düşüncesi, hastalığı nedeniyle gerçekleşmemiştir. Ancak *Hacı Bayram* ve *Hacı Bektaş* adlı romanlarında Ahi Evran'a yer vermiştir. *Hacı Bayram*'da dönemin siyasi ve sosyal atmosferi gözetilerek Ahilik teşkilatının toplumsal hayattaki yeri, meziyetleri, askerî ve ekonomik alandaki faaliyetleri anlatılmıştır. Esnaf ve sanatkârları tek bir çatı altında toplayan bu birliğin, Anadolu Bacıları olarak bilinen Bâcıyân-ı Rum koluna da yer verilmiş, kadınların da üretime katkı sağladığı ve aktif rol oynadığı bu kuruluşun önemi vurgulanmıştır. *Hacı Bektaş*'ta ise, Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran'ın dostluğu, fikir ve gönül yoldaşlığı anlatılmıştır. Söz konusu anlatımlarda Emine Işınsu, birçok tarihî ve menkıbevi anlatı içerisinden gönlüne uygun düşenleri seçip işlemiştir. Bu çalışmada, yazarın Ahi Evran'ın hayatına dair hangi bilgileri öne çıkardığı ve Ahilik teşkilatını nasıl ele aldığı araştırılmıştır. Araştırma sonucunda ulaşılan verilerin, bu alanda yazılmış kaynaklarda yer alan bilgilerle örtüştüğü görülmüştür. Elde edilen bulguları görünür kılmak adına romanlardan alıntılar yapılmış, anlatıda eksik bırakılan bölümler farklı kaynak taramalarıyla tamamlanmıştır. Böylece

Ahi Evran ve Ahilik Teşkilatının Emine Işinsu'nun Tasavvufî Romanlarındaki Yeri

Emine Işinsu'nun kaleminden yüzyıllar sonra tekrar can bulan Ahi Evran'ın düşünce dünyası ve kurmuş olduğu Ahilik teşkilatının esasları bir bütün olarak ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Ayış, M. Ş., 2019. "Anadolu'nun İslamlaşmasında Ahi Evren ve Ahiliğin Rol Modelliği", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13, ss. 91-116.
- Azamat, N., 1996. "Hacı Bayram Veli", TDV İslam Ansiklopedisi, 14, ss. 442-447.
- Bayram, M., 1978. "Ahi Evren Kimdir? (Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri)", Diyanet Dergisi, 17 (1), ss. 24-32.
- Bayram, M., 1981. "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-i Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", Belleten, 45 (180), ss. 457-472.
- Bayram, M., 2004. "Ahi Evren Hâce Nasîrü'd-din ile Alâü'd-din Çelebi'nin Öldürülmesi ve Ölüm Tarihlerinin Tesbiti", İstem, 3, ss. 37-57.
- Bayram, M., 2016. "Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi", Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 1, ss. 51-73.
- Bayram, M., 2018. Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Cebecioğlu, E., 2020. Hacı Bayram Veli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Bice, H., 2012. "Hiç Kapanmayan Amel Defteri-Işinsu'nun Tasavvufî Romanları", Emine Işinsu Armağanı (2020) içinde, Ihlamur Kitap, İstanbul, ss. 114-138.
- Ceylan, K., 2012. Ahilik Türk-İslâm Medeniyetinde Dünyevî ve Uhrevî Sistem, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara.
- Çağatay, N., 1982. "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", Belleten, 46 (182), ss. 423-436.
- Çınarlı, M., 1976. "Emine Işinsu-Sanatçı Dostlarım", Emine Işinsu Armağanı (2020) içinde, Ihlamur Kitap, İstanbul, ss. 45-51.

- Çubukçu, H., 2015. “Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri”, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 5, ss. 217-231.
- Duran, H., 2010. “Velâyetnâme’ye Göre Hacı Bektaş Veli”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 55, ss. 129-138.
- Gölpınarlı, A., 2019. Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-nâme”, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Güzel, A., 2009. “Hacı Bektaş Veli’nin Tarihi Kişiliği ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri”, III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (30-31 Ekim 2009, Üsküp) Bildiri Kitabı, ss. 27-44.
- Işinsu, E., 2018. Hacı Bayram, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Işinsu, E., 2019. Hacı Bektaş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Işinsu, E., 2020. Kendimden Kendime, Ihlamur Yayınları, İstanbul.
- Kazıcı, Z., 1988. “Ahilik”, TDV İslam Ansiklopedisi, 1, ss. 540-542.
- Köksal, F., 2011. Ahi Evran ve Ahilik, Kırşehir Valiliği Yayınları, Kırşehir.
- Ocak, A. Y., 1996. “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, 14, ss. 471-472.
- Ocak, A. Y., 2010. Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öksüz, İ., 2020a. “Emine Işinsu “Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri””, Emine Işinsu Armağanı (2020) içinde, Ihlamur Kitap, İstanbul, ss. 14-16.
- Öksüz, İ., 2020b. “Işinsu, Yazmak, Okumak”, Emine Işinsu Armağanı (2020) içinde, Ihlamur Kitap, İstanbul, ss. 82-87.
- Özkan, İ., 1982. “Emine Işinsu’nun Biyografisi”, Töre-Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, 139, Ankara.
- Şahin, İ., 1988. “Ahi Evran”, TDV İslam Ansiklopedisi, 1, ss. 529-530.
- Yıldız, H., 2012. “Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran İlişkisi”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 61, ss. 187-206.